

(ख) पद्म

“विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा,

सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।

यशसि चाभिरुचिर्वसनं श्रुतौ

प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥”

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत ।

एक शब्द में उत्तर दीजिए ।

Answer in one word.

(i) महात्मनां कुत्र वाक्पटुता प्रदर्शयते ?

(ii) महात्मनां व्यसनं कुत्र वर्तते ?

(ब) पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए ।

Answer in a complete sentence.

$\frac{1}{2} \times 2 = 1$

$2 \times 1 = 2$

महात्मनां किं किं प्रकृतिसिद्धं भवति ?

(स) यथानिर्देशम् उत्तरत ।

यथानिर्देश उत्तर दीजिए ।

Answer as directed.

(i) ‘वेदे’ इत्यर्थे किं पदमत्र प्रयुक्तम् ?

(ii) ‘संपदि’ इति पदस्य किं विलोमपदमत्र प्रयुक्तम् ?

(iii) प्रथमपत्तौ किमव्ययपदम् ?

(iv) ‘इदं’ सर्वनामपदं कस्मै संज्ञापदाय प्रयुक्तम् ?

$\frac{1}{2} \times 4 = 2$

(ग) नाट्यांशः

“लवः — (प्रविश्य, स्वगतम्) अविज्ञातवयः क्रमौचित्यात् पूज्यानपि सतः
कथमभिवादयिष्ये ? (विचिन्त्य) अयं पुनरविरुद्धप्रकार इति वृद्धेभ्यः श्रूयते ।
(सविनयमुपसृत्य) एष वो लवस्य शिरसा प्रणामपर्यायः ।

अरुन्धतीजनकौ — कल्याणिन् ! आयुष्मान् भूयाः ।

कौसल्या — चिरं जीव ।

अरुन्धती — एहि वत्स ! लवमुत्सङ्गे गृहीत्वा (आत्मगतम्) दिष्ट्या न केवलम्
उत्सङ्गश्चिरान्मनोरथोऽपि मे पूरितः ॥”

प्रश्नाः

(अ) एकपदेन उत्तरत ।

एक शब्द में उत्तर दीजिए ।

Answer in one word.

$$\frac{1}{2} \times 2 = 1$$

(i) अरुन्धती कम् उत्सङ्गे गृहणाति ?

(ii) अयम् प्रणामप्रकारः केभ्यः श्रूयते ?

(ब) पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए ।

Answer in a complete sentence.

$$2 \times 1 = 2$$

अरुन्धती लवम् उत्सङ्गे गृहीत्वा किं वदति ?

(स) यथानिर्देशम् उत्तरत ।

यथानिर्देश उत्तर दीजिए ।

Answer as directed.

$$\frac{1}{2} \times 4 = 2$$

(i) 'आयुः' इति अर्थे किं पदमत्र प्रयुक्तम् ?

(ii) 'अपसृत्य' इति पदस्य किं विलोमपदमत्र प्रयुक्तम् ?

(iii) 'मनोरथोऽपि मे पूरितः ....' इति वाक्ये 'मे' इति सर्वनामपदं कस्यै प्रयुक्तम् ?

(iv) 'अयम्' इति सार्वनामिकविशेषणस्य विशेषं किम् ?

5. शब्दार्थान् मेलयित्वा लिखत ।

शब्दों का अर्थों से मिलान करके लिखिए ।

Match the words with their meanings and rewrite the same.

$$\frac{1}{2} \times 4 = 2$$

शब्दाः

अर्थाः

(अ) नार्दति

(i) गर्वविशः

(ब) स्मयावेशः

(ii) ब्रह्मचारी

(स) अन्वयुड्जत्

(iii) न याचते

(द) वर्णी

(iv) अपृच्छत्

6. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुतः :

रेखाङ्कित पदों के आधार पर प्रश्न-निर्माण कीजिए :

Frame questions on the basis of the underlined words :

$$1 \times 4 = 4$$

(i) न हि एवंविधम् अपरिचितम् इह जगति किञ्चिद् अस्ति ।

(ii) कुमार ! तथा प्रयत्नेथाः यथा न धिक्क्रियसे गुरुभिः ।

(iii) अपगतमले हि मनसि विशन्ति उपदेशगुणाः ।

(iv) चन्द्रापीडः प्रीतहृदयो स्वभवनमाजगाम ।

7. अधोलिखितभावार्थयोः रिक्तस्थानपूर्ति मञ्जूषापदसहायतया कुरुत :
निम्नलिखित दोनों भावार्थों में मञ्जूषा में दिए गए शब्दों की सहायता से रिक्तस्थानों की पूर्ति कीजिए :
Fill in the blanks in the following **two** explanations with the help of the words given in the box : 3+3=6

(अ) अन्यदेवाहुर्विद्या अन्यदाहुरविद्या,
इति शुश्रम धीराणां ये नस्तद्विचक्षिरे ॥

भावार्थः

विदांसः (i) _____ अन्यत् (ii) _____ च अन्यत् फलं
प्राप्यते (iii) _____ अस्मभ्यम् (iv) _____ । वस्तुतः विद्या तु (v) _____
भवति अविद्या च भौतिकवादः । द्वयोः मार्गः (vi) _____ एव भवति ।

(ब) यद्याचरति श्रेष्ठस्ततदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।

भावार्थः

श्रेष्ठजनाः यथा (i) _____ कुर्वन्ति लोकः (ii) _____ अनुकरणं
(iii) _____ । सः यत् प्रमाणितं करोति (iv) _____ आदर्श मत्वा
(v) _____ कुर्वन्ति । अतः उत्तमानि कार्याणि एव (vi) _____ ।

मञ्जूषा

आचरणम्, अविद्या, विद्या, तदेव, भिन्नः, उपदिशन्ति, कुर्वन्ति, इति,
तस्यैव, आध्यात्मिकज्ञानं, पालनम्, कर्तव्यानि ।

8. अधोलिखितयोः श्लोकयोः अन्वययोः रिक्तस्थानपूर्ति कुरुत :

निम्नलिखित दोनों श्लोकों के अन्वयों में रिक्तस्थान पूर्ति कीजिए :

Fill in the blanks in the following prose-order-renderings of the **two** verses : $1\frac{1}{2}+1\frac{1}{2}=3$

(अ) तं भूपतिर्भासुरहेमराणिं,
लब्धं कुबेरादभियास्यमानात् ।
दिदेश कौत्साय समस्तमेव,
पादं सुमेरोरिव वज्रभिन्नम् ॥

अन्वयः

भूपतिः अभियास्यमानात् (i) _____ लब्धम् सुमेरोः वज्रभिन्नम् (ii) _____
इव भासुरहेमराणिम् समस्तम् एव (iii) _____ दिदेश ।

(ब) उपर्जितानां वित्तानां त्यग एव हि रक्षणम् ।
तटाकोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥

अन्वयः

तटाकोदरसंस्थानाम् (i) _____ परीवाह इव (ii) _____ वित्तानाम्
(iii) _____ एव हि रक्षणम् ।

9. यथानिर्देशम् उत्तरत ।

यथानिर्देश उत्तर दीजिए ।

Answer as directed.

(अ) कर्तृपदं क्रियापदं च चिनुत ।
कर्ता एवं क्रियापद चुनिए ।

Select the subject and the verb.

1+1=2

(i) एकं रत्नं यद्वस्तु स्मर्यते तद्ददाति ।

(ii) भो ब्राह्मण ! भवान् यज्ञदक्षिणाकालं व्यतिक्रम्य समागच्छति ।

(ब) विशेषणपदं चिनुत ।
विशेषण पद चुनिए ।

Select the adjective.

1+1=2

(i) भगवद्वाक्यानि समाप्तानि न भवन्ति ।

(ii) पृथिव्याः सप्त भेदाः ।

(स) अधोलिखितपंक्तिद्वये रेखाङ्कित-सर्वनामपदानि केभ्यः प्रयुक्तानि ?
निम्नलिखित दो पंक्तियों में रेखांकित सर्वनाम पद किनके लिए प्रयुक्त हुए हैं ?

In the following two lines for whom are the underlined pronouns used ?

1+1=2

(i) श्रीनायारः स्वल्पभाषी, अतस्तस्य मनःकथा मनोव्यथा वा बोधगम्या नास्ति ।

(ii) प्रभुः जन्म दत्तवान्, सः जीवितुमधिकारमपि दत्तवान् ।

(द) अधोलिखितपंक्तिभ्यां 'सारल्यं' तथा 'ध्यानेन' इति पदयोः समानार्थकपदे चित्वा लिखत :
निम्नलिखित पंक्तियों में से 'सरलता' तथा 'ध्यान से' पदों के समानार्थक पद चुनकर लिखिए :

Select and write the synonyms of 'simplicity' and 'carefully' from the following lines :

1+1=2

(i) अहितमिव परित्यजन्ति आर्जवम् ।

(ii) सावहिताः शृण्वन्तु भवन्तः ।

- (य) कः कं कथयति ?
 कौन किसको कह रहा है ?
 Who is saying this to whom ? 1+1=2
- (i) “महाराज ! नववार्षिकी मे कन्या ।”
 (ii) “पुस्तकं तु शोभनम् परन्तु यदि भवान् हिन्दीभाषायां लिखति तर्हि शोभनं भवति ।”

- 10.** (अ) अधोलिखितलेखकानाम् कस्यापि एकस्य काव्यस्य नाम लिखत :
 निम्नलिखित लेखकों के किसी एक काव्य का नाम लिखिए :
 Write the name of any **one** work of each of the following poets : 1×5=5
 भर्तृहरिः, पण्डितराजजगन्नाथः, भारविः, माघः, कालिदासः ।
- (ब) अधोलिखितरचनानां लेखकानां नामानि लिखत :
 निम्नलिखित रचनाओं के लेखकों के नाम लिखिए :
 Write the names of the authors of the following works : 1×5=5
 सिंहासनद्वार्तिशिका, प्रबन्धमञ्जरी, समुद्रसङ्गमः, उत्तरामचरितम्, भगवद्‌गीता ।

खण्डः घ (SECTION D)

छन्दोऽलङ्काराः

छन्द एवं अलङ्कार

Metres and Figures of Speech

20 अङ्कः

- 11.** (अ) प्रश्नान् उत्तरत ।
 प्रश्नों के उत्तर दीजिए ।
 Answer the questions. 1×4=4
- (i) ‘यः’ इति पदे स्वरः लघुः गुरुः वा ?
 (ii) ‘नयनम्’ इति पदे कः गणः ?
 (iii) प्रतिचरणं शार्दूलविक्रीडितम् इति छन्दसि कति वर्णाः ?
 (iv) ‘शिखरिणी’ इति छन्दसि प्रतिचरणं अन्तिमस्वरौ लघू गुरु वा ?
- (ब) अधोलिखितपरिभाषाः पूरयत :
 निम्नलिखित परिभाषाओं को पूरा कीजिए :
 Complete the following definitions : 1×3=3
- (i) रसैः रुद्रैश्छन्ना_____ |
 (ii) सूर्याश्वर्यैदि मः सजौ सततगाः _____ |
 (iii) _____ उम्बुधिरसनगैमोभनो तौ गयुगमम् ।

(स) अधोलिखितपद्कत्याम् किं छन्दः ?
निम्नलिखित पंक्ति में कौन-सा छन्द है ?
What is the metre in the following line ?

1

निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ?

(द) कस्यचिदेकस्य छन्दसः उदाहरणं लिखत ।
किसी एक छन्द का उदाहरण लिखिए ।
Write an example of any **one** of the following metres.

2×1=2

अनुष्टुप्, उपजातिः ।

12. (अ) अधोलिखितानाम् अलङ्काराणां परिभाषाः पूरयत :
निम्नलिखित अलङ्कारों की परिभाषाएँ पूरी कीजिए :

Complete the definitions of the following figures of speech : 1×4=4

- (i) साधर्यम् _____ भेदे ।
- (ii) तद् _____ अभेदो य उपमानोपमेययोः ।
- (iii) भवेत् सम्भावनो _____ प्रकृतस्य परात्मना ।
- (iv) शिलष्टैः पदैरनेकार्थाभिधाने _____ ।

(ब) कस्यचिदेकस्य अलङ्कारस्य उदाहरणं लिखत ।
किसी एक अलङ्कार का उदाहरण लिखिए ।

Write an example of any **one** of the following figures of speech. 3×1=3
अर्थान्तरन्यासः, श्लेषः ।

(स) अधोलिखितपंक्तिषु के अलङ्कारः ?
निम्नलिखित पंक्तियों में कौन कौन-से अलङ्कार हैं ?

What are the figures of speech in the following lines ?

1×3=3

- (i) सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् ।
- (ii) चन्द्रापीडः ताभिः उपदेशवाग्भिः प्रक्षालित इव ।
- (iii) वित्तमदमत्तचित्ताः सर्वजनोपहास्यतामुपयान्ति ।